

УДК 929–94(Чикаленко)

Юрій Бойко,

канд. іст. наук, інститут архівознавства НБУВ

**ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

У статті проаналізовано епістолярій Євгена Чикаленка з українськими громадсько-політичними діячами, який відображає процес становлення його особистості, розкриває взаємозв'язок між різними політичними силами, які працювали на благо українського народу.

Ключові слова: Євген Чикаленко, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко, Петро Стебницький, Андрій Ніковський, епістолярій, джерела, газета «Рада».

Кожен період політичної історії України відзначений іменами відомих українських діячів, лідерів, які з надзвичайною працелюбністю та наполегливістю відстоювали національні інтереси народу. Сьогодні, коли Україна стала незалежною державою, цікавість викликає постать Євгена Харлампійовича Чикаленка. На жаль, за радянських часів ім'я Євгена Чикаленка, діяльність якого не вписувалася в рамки офіційної ідеології, було забуто і залишається маловідомим не тільки широкому загалу українських громадян, а й для більшості істориків.

Євген Харлампійович Чикаленко (09.12.1861 р. – 20.06.1929 р.) народився в сім'ї повітового судді на Полтавщині. Початкову освіту здобув у місцевого сільського священика. Під час навчання в приватній гімназії Соколовських в Одесі Є. Чикаленко почав знайомитися з творами М. Гоголя, віршами Тараса Шевченка, оповіданнями Марка Вовчка. У вересні 1875 р. вступив до Єлисаветградського вищого реального училища першого розряду. Саме в Єлисаветграді Є. Чикаленко потрапив в оточення, яке сприяло повному його становленню як свідомого українця. Тут він знайомиться з родиною Тобілевичів, щирі стосунки з якими залишилися на все життя, захоплюється аматорським українським театром М. Кропивницького.

Восени 1882 р. Є. Чикаленко подав документи до Московської Петрово-Розумовської сільськогосподарської академії, але пробув там недовго, бо через студентські заворушення заклад закрили. Є. Чикаленко знову повертається на Україну і у 1883 р. був зарахований вільним слухачем на

природничий факультет Харківського університету. Активна діяльність молодого Є. Чикаленка не залишилась поза увагою властей, і вже у 1883 р. він був взятий під таємний нагляд поліції. У квітні 1885 р. Є. Чикаленко був притягнутий до слідства, згодом його було віддано на п'ять років під явний нагляд поліції із забороною мешкати у Києві, Харкові, Петербурзі та Москві. Є. Чикаленко обрав для проживання родинний маєток у с. Перешори на Херсонщині.

У 1900 р. Є. Чикаленко переїхав до Києва. Саме тут, за його власними словами, він «з головою ввірнувся в українську громадську діяльність» [31, с. 209]. Є. Чикаленко був обраний до Київської Старої Громади, почав активно працювати в редакції часопису «Киевская старина». Брав активну участь у впорядкуванні матеріалів до великого українсько-російського словника за редакцією Б. Грінченка [31, с. 219]. Вісім з половиною років Є. Чикаленко видавав і фінансував щоденну українську газету «Рада». На період видавничої діяльності припадає і найактивніше листування Є. Чикаленка із сучасниками, поміж яких він шукав однодумців у вирішенні газетних проблем. Особливо близько зійшовся Є. Чикаленко з С. Єфремовим, Ф. Матушевським, М. Левицьким, Л. Жебуньовим, М. Павловським, особисту приязнь і дружні відносини до яких проніс через усе життя.

Є. Чикаленко постійно перебував у спілкуванні з діячами українського руху, у вирі громадських задумів та справ, саме в них проявлялися його людські якості та чесноти. У листі до В. Липинського Є. Чикаленко зізнався, що ніколи в житті не шукав вигідних для себе знайомств або чиєїсь прихильності, бо основним пріоритетом у взаєминах з людьми вважав «етичний ценз і моральну чистоту» [30, с. 9]. В особі Є. Чикаленка поєдналися риси патріота, відданого громадянина, мецената, для якого основною метою життя було українське національне відродження.

До важливого комплексу джерел, що розкривають багатогранну постать Євгена Чикаленка – видавця першої щоденної української газети «Рада», благодійника, громадсько-політичного діяча, мецената, – необхідно віднести епістолярну спадщину, яка має особливо велике значення для дослідження періоду його громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності як в Україні, так і у період еміграції.

Листи Є. Чикаленка та його кореспондентів збереглися у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені

В. І. Вернадського, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

Епістолярій Євгена Чикаленка охоплює період з 1892 р. і до останніх років життя, найменше листів було написано та отримано в роки української революції 1917–1918 рр. та в перші роки еміграції. У своїх листах до синів, Івана та Петра, Євген Чикаленко писав, що виїхавши з Києва 26 січня 1919 р., він забув книжечку з адресами, а тому довелося витратити деякий час на відновлення епістолярних зв'язків [34, арк. 15].

Значна частина листів зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ). У першу чергу це фонд І (Літературні матеріали), фонд III (Листування), фонд X (Всеукраїнська Академія наук), фонд 44 (газета «Рада») та в особових фондах. В ІР НБУВ відкрито листування Є. Чикаленка із П. Стебницьким [14], С. Єфремовим [16], А. Ніковським [17], листи відомих українських діячів до Євгена Чикаленка, серед кореспондентів: О. Олесь [25], Л. Жебуньов [20], О. Лотоцький [21], М. Комаров [24], Ф. Матушевський [22], М. Левицький [19], Д. Яворницький [18], О. Русов [23], М. Аркас [28], Б. Грінченко [15].

Листи Євгена Чикаленка до М. Грушевського зберігаються у фонді 1235 (Гушевські) Центрального державного історичного архіву України, м. Києва [33], частина кореспонденції М. Грушевського до Є. Чикаленка знаходиться в ІР НБУВ (фонд 44) [27] та хронологічно охоплює період з 1894 р. по 1918 р. Листи двох діячів мають переважно діловий зміст, лише в окремих листах Є. Чикаленко робив короткі відступи і повідомляв про родинні справи або самопочуття. З листів можна почерпнути окремі деталі про найвідоміші події громадсько-культурного життя України, про життя та діяльність Є. Чикаленка в період Української революції 1917–1921 рр., прослідкувати як змінювалися його взаємини із М. Грушевським через розбіжність у політичних поглядах. У листах найповніше відобразилося життєве правило благодійника Є. Чикаленка «Я захопився [справою] не тільки до глибини душі, але й до глибини кишені...» [32 с. 112], яке знайшло свій вияв у передачі ним коштів для будівництва у Львові студентського

гуртожитку – «Академічного дому». У листуванні зафіксовані і сюжети, що відображають суспільну атмосферу у Києві в окремі роки, адміністративні утиски українців, внутрішні взаємини двох діячів та непорозуміння, без яких не обходилося у спільних справах.

У період з 1905–1914 рр. Є. Чикаленко писав по 5–6 листів в день, в яких порушував питання щодо написання і видання літературних і науково-популярних творів українськими письменниками, клопотався про діяльність Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу у Петербурзі, але найбільше уваги приділено виданню газети «Громадська думка» та газети «Рада».

Так, листування з П. Стебницьким, яке зберігається в його особовому фонді ІР НБУВ (ф. 244), вирізняється з-поміж інших джерел того періоду повнотою збереженості й тематичним розмаїттям змісту. У листуванні відтворено спільні заходи Є. Чикаленка та П. Стебницького щодо видання «Кобзаря» Т. Шевченка у Петербурзі та розповсюдження «Кобзаря» в Україні через Є. Чикаленка. Листування розкриває проблеми, які стояли перед Є. Чикаленком на початковому етапі видання української преси, та шляхи їх вирішення. Листи відігравали роль зв'язкового ланцюжка між українською Громадою Петербурга в особі П. Стебницького та Об'єднаним комітетом для спорудження пам'ятника Т. Шевченку – основним інформатором київської громадськості – в особі Є. Чикаленка. Також у кореспонденції відбилися тогочасні події громадсько-культурного життя України та участь у них Є. Чикаленка та П. Стебницького. У листах двох діячів широко відображено бачення подій української революції 1917–1918 рр. У цей час Є. Чикаленко відійшов від активної участі в політичному житті, але уважно спостерігав за подіями, прогнозував їх наслідки та спілкувався з відомими політиками.

Тут же зберігається і листування родини Чикаленків, а також листи до Є. Чикаленка деяких громадських організацій та видань, що допомагають відтворити дореволюційний етап його діяльності.

З дореволюційного періоду привертає також увагу листування Є. Чикаленка з Б. Грінченком, В. Леонтовичем, М. Левицьким, Д. Яворницьким, В. Винниченком, І. Липою, М. Коцюбинським, яке відображає тісну співпрацю діячів як у видавничій справі, так і в галузі літературознавства. У листах Є. Чикаленко клопотався заснуванням в Одесі видавничої спілки, виданням власних популярних книжечок для народу та їх розповсюдженням, звертався до українських письменників,

літературознавців з пропозиціями писати літературні, науково-популярні праці рідною мовою, видавати збірники народних пісень, турбувався долею журналу «Киевская старина» та театральньо-музичним життям України. Влітку та на початку осені, коли розпочинався період господарювання у маєтках, Є. Чикаленко через брак часу писав мало листів, в більшості це були листівки у яких він запрошував до себе на гостину.

На різних етапах своєї громадсько-політичної роботи як в Україні, так і за її межами, Є. Чикаленко був у дуже добрих відносинах і тісно співпрацював з С. Єфремовим. Цінна кореспонденція даного листування зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. Вернадського у фонді 257 – «Колекція документів вчених України, репресованих в 30–40-х та 50-х роках ХХ ст.» [1]. Початковий період товаришування двох діячів відображений у листах, які зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, у відділі рукописних фондів та текстології – (ф. 120) [2]. Листи Є. Чикаленка до С. Єфремова за 1904–1917 рр. відклалися в ІР НБУВ (ф. 317) [29].

Крім того, в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України містяться листування Є. Чикаленка з І. Франком (ф. 3) [3], О. Олесем (ф. 114) [9], І. Карпенком-Карим (ф. 74), О. Кониським (ф. 77) [6], А. Тесленком (ф. 6) [4], О. Кобилянською (ф. 14) [5], Б. Познанським (ф. 23) [10], В. Доманицьким (ф. 47) [7], О. Маковеем (ф. 59) [8], листи до адміністрації Літературно-наукового вісника зберігаються у (ф. 78) [11]. У фонді «Періодика і журналістика» (ф. 112) містяться листи до Є. Чикаленка від Г. Шерстюка, П. Садикової, А. Грабенка, М. Чернявського [12].

Частина листів еміграційного періоду до Є. Чикаленка зберігається в особових фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України: М. Садовського (ф. 4024) [39], Ю. Тищенка (Сірого) (ф. 3803) [37], С. Шелухіна (ф. 3695) [38], М. Гехтера (ф. 4381) [40], С. Черкасенка (ф. 4031) [35] та у фонді Міністерства закордонних справ Української Народної Республіки (ф. 3696) [36].

В особових фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України також виявлена частина листів еміграційного періоду Є. Чикаленка до М. Коса (ф. 158) [43] та В. Гнатюка (ф. 34) [42]. Листування з Науковим товариством ім. Т. Шевченка (ф. 309) [44], з товариством «Просвіта» (ф. 348) [45], листи Є. Чикаленка до В. Старосольського (ф. 360) [46], К. Струтинського (ф. 362) [47] відклалися в Центральному державному історичному архіві України у Львові.

Листування Є. Чикаленка із В. Винниченком відклалося у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 1823 – Особистий фонд голови Української Центральної ради, голови Директорії Української Народної республіки, письменника Володимира Кириловича Винниченка) [41] та в його ж особовому фонді ІР НБУВ (ф. 293) [26]. Епістолярій розкриває знайомство двох діячів, бо саме Є. Чикаленку належить честь відкриття В. Винниченка як письменника. Сам В. Винниченко називав Є. Чикаленка своїм «хрещеним батьком». Зі свого боку, меценат підтримував молодого автора як матеріально, так і морально. Так, Є. Чикаленко погоджувався платити авторові 40 крб за аркуш твору, аби він тільки був опублікований в українському виданні [41, арк. 36]. Листи дають можливість познайомитись з видавничою діяльністю як Є. Чикаленка, так і молодого письменника В. Винниченка розкривають ставлення Є. Чикаленка до подій 1917–1918 рр., проливають світло на особисте ставлення Є. Чикаленка до В. Винниченка як голови Директорії. Матеріали цього ж фонду детально висвітлюють позицію Євгена Чикаленка щодо причин поразки української революції.

Листи Є. Чикаленка до відомого етнографа П. Мартиновича та листи П. Мартиновича до Є. Чикаленка зберігаються у відділі рукопису Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України у особовому фонді П. Мартиновича (ф. 11) [48].

Взаємне листування Є. Чикаленка та А. Ніковського зберігається в ІР НБУВ як в особовому фонді А. Ніковського (ф. 226) [17], так і в деяких інших фондах (ф. № 1 – Листування, ф. № 44 – Газета «Рада»). В епістолярних джерелах, що охоплюють період 1908–1921 рр., широко відображено українське громадське життя Одеси та Києва, історію щоденної газети «Рада» (1906–1914 рр.), яку в 1912–1914 рр. редагував А. Ніковський. Він докладно інформував видавця газети Є. Чикаленка про редакційне життя: співробітників, тематичний курс, власну тактику ведення газети, обставини її закриття влітку 1914 р. У листах йдеться й про відродження у 1917 р. українського щоденника – «Нової ради» та участь у цьому її редактора А. Ніковського, зафіксовано окремі події розвитку революційного процесу в Києві та на периферії. У листуванні міститься матеріал для дослідження українсько-єврейських відносин в Одесі на початку ХХ ст. З листування можна почерпнути додаткову інформацію для характеристики вже відомих, видатних діячів українського руху М. Грушевського, С. Петлюри, В. Винниченка та ін. Водночас листи надають важливий матеріал для

повернення з історіографічного небуття зовсім маловідомих діячів, наприклад, одеситів В. Буряченка, І. Бондаренка, М. Гордієвського та К. Литвиненка.

Із листування з А. Ніковським можна взяти сюжети цінної інформації, яка стосувалася невиявлених листів до Є. Чикаленка актора і драматурга І. Карпенко-Карого. Стає відомо, що ці листи Є. Чикаленко у 1916 р. передав для переписування та збереження А. Ніковському. Він їх підготував до публікації у 1915 р., але не наважувався друкувати з вказаних у листах причин (у них було багато інформації про його матеріальну допомогу українському театру, яку він не бажав афішувати). Ці листи не були тоді опубліковані і місцезнаходження їх поки що невідоме.

Еміграційний період листування Є. Чикаленка розпочався із 1919 р. і тривав до весни 1929 р. Змінилися умови листування, його тематика, статус автора, настрої та зміст листів. У листуванні 1920-х років Є. Чикаленко виступає в образі літнього, стомленого життям та переживаннями кореспондента, зміст якого наповнювали інші проблеми: пошук заробітку, видання заради коштів своєї мемуарної спадщини, тривожне очікування звісток від синів з України, праця у Термінологічній комісії Української Господарської Академії. Всі ці проблеми стають змістом кореспонденції до С. Єфремова, М. Гехтера, Д. Грегoliniського, М. Коса, А. Ніковського, М. Садовського, С. Стечишина, К. Студинського, Ю. Тищенка, С. Черкасенка, С. Шелухіна.

Таким чином, за тривалістю листування можна поділити наступним чином: на перше місце ставимо листування з В. Винниченком, воно охоплює період з 1902 р. до 1917 р. включно та з 1919 р. до 1929 р., загалом 26 років. Далі йде листування із С. Єфремовим, його тривалість становить 23 роки – з 1903 до 1917 р. та з 1922 р. до 1928 р. Третім за тривалістю йде листування із П. Стебницьким, яке охоплює період з 1901 р. до 1918 р. та тривало 17 років. І останнє – це листування із А. Ніковським, воно тривало 12 років, з 1908 р. до 1917 р. включно та відновилося у еміграції в 1920–1921 рр.

Листування Євгена Чикаленка та його адресатів відображає важливі події культурного та громадського процесу в широких географічних і хронологічних межах. Географічно листи охоплюють події у Російській та Австро-Угорській імперіях, радянській Україні та Росії, Чехословаччині. Розкривають життя як міських центрів (Одеси, Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Подєбрадів), так і сільських районів, зокрема сучасної Одещини (Ананьївщина).

Хронологічно листи відбили такі переламні епохи, як доба політизації українського національного руху початку ХХ ст., Українська національна революція 1917–1920 рр., міжвоєнна доба в Європі (українська еміграція, НЕП в УСРР). У цьому плані листування надає додаткову можливість для дослідження таких аспектів, як зв'язки між українськими діячами Півдня та Центру України, Галичини, Наддніпрянщини Причорномор'я, міжвоєнної української еміграції та вітчизняної інтелігенції в УСРР. Листи цікаві за своїм змістом та дають можливість досліднику під іншим кутом зору подивитись на ту чи іншу подію.

Листи Євгена Чикаленка та його кореспондентів відображають значний проміжок в історії становлення Української держави – це і становлення українських громад, і зародження перших українських політичних партій, і народження української преси, і побудова українського суспільства, і діяльність української громади в еміграції.

Переважна більшість листів вже опрацьована дослідниками та доступна широкому загалу, але не менш цікаві листи ще чекають свого упорядника та видавця. Загалом епістолярна спадщина Є. Чикаленка досить багатогранна та багаточисленна.

Список використаних джерел

1. Інститут архівознавства НБУВ. – Ф. 257. – Оп. 5. Єфремов Сергій Олександрович (1876–1931) – академік АН України, мовознавець. – Спр. 140. – 1 арк.; Спр. 141. – 2 арк.; Спр. 142. – 36 арк.
2. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 120. Єфремов С. О. Од. зб. 474–490. – 30 арк.
3. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 3. Франко І. Я. Од. зб. 1031. – 2 арк.; Од. зб. 1620. – Арк. 503–504.; Од. зб. 1635. – 1 арк.; Од. зб. 1638. – Арк. 789–792.
4. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 6. Тесленко А. Ю. Од. зб. 34–36. – 3 арк.; Од. зб. 96–97. – 4 арк.
5. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 14. Кобилянська О. Ю. Од. зб. 1032. – 2 арк.
6. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 77. Кониський О. Я. Од. зб. 116. – 2 арк.; Од. зб. 127. – 6 арк.
7. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 47. Доманицький В. М. Од. зб. 900–905. – 8 арк.
8. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 59. Маковой О. С. Од. зб. 2391. – 2 арк.

9. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 114. Олесь О. Од зб. 7–10. – 7 арк.; Од. зб. 1854–1858. – 5 арк.
10. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 23. Познанський Б. С. – Од. зб. 625–626. – 4 арк.
11. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 78. ЛНВ. – Од. зб. 1135. – 1 арк.
12. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів та текстології. – Ф. 112. Періодика і журналістика. – Од. зб. 42. – 2 арк.; Од. зб. 43. – 2 арк.; Од. зб. 44. – 1 арк.
13. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, відділ рукопису. – Ф. 11. Мартинович П. Д. – Од. зб. 186. Листи. – 11 арк.
14. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. III. – Спр. 52889–53079. Чикаленко Євген Харлампович Стебницькому Петру Януаровичу. Листи. – 266 арк.; Ф. 44. – Спр. 668–836. Стебницький П[етро Януарович] Чикаленку Євгену Харламповичу. Листи. – 286 арк.
15. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. III. – Спр. 39951–39991. Чикаленко Євген Харлампович [Грінченку] Борису Дмитровичу. Листи. – 52 арк.
16. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 44. – Спр. 373–434. Єфремов Сергій Олександрович Чикаленку Євгену Харламповичу. Листи. – 30 арк.; Ф. 317. Єфремов Сергій Олександрович. – Спр. 121. Лист з Києва. – 2 арк., Спр. 1448–1511. Чикаленко Євген [Харлампієвич] Єфремову Сергію Олександровичу. Листи. – 36 арк.
17. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 226. Ніковський Андрій Васильович. – Спр. 204–264. Чикаленко Євген [Харлампієвич] Ніковському Андрію Васильовичу. Листи. – 58 арк.
18. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. I. – Спр. 43426. Яворницький Дмитро Іванович Чикаленку Євгену Харлампієвичу. – 2 арк.
19. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. I. – Спр. 35555–35564. Левитський М. Чикаленку Євгену. Листи. – 24 арк.
20. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. I. Спр. 35444–35513. Жебуньов Леонід Чикаленку Євгену [Харлампієвичу]. Листи. – 143 арк.
21. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. I. № 35585–35588. Лотоцький О. Чикаленку Євгену. Листи. – 16 арк.
22. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. I. № 35610–35621. Матушевський Федір Чикаленку Євгену. Листи. – 14 арк.
23. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. I. № 35698–35706. Русов О. Чикаленку Євгену. Листи. – 14 арк.
24. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 44. – Спр. 461–464. Комаров М[ихайло Федорович] Чикаленку Євгену Харламповичу. Листи. – 9 арк.

25. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 44. – Спр. 607–613. Олесь (Кандиба) Олександр Іванович Чикаленку Євгену Харламповичу. Листи. – 9 арк.; Ф. XV. Олесь Олесь (Кандиба Олександр Іванович). – Спр. 2440–2455. Чикаленко Євген Харлампович Кандибі Олександровичу Івановичу. Листи. – 14 арк.
26. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 293. Винниченко Володимир Кирилович. – Спр. 73–183. В[инниченко] В[олодимир] Чикаленку Євгену Харламповичу Листи. – 193 арк.
27. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 44. – Спр. 335–348. Грушевський М. С. Чикаленку Є. Х. Листи. – 21 арк.
28. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 44. – Спр. 264–276. Аркас [Микола Миколаєвич] Чикаленку Євгену. Листи. – 29 арк.
29. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 317. Єфремов Сергій Олександрович. Спр. 121. [Єфремов Сергій Олександрович] Чикаленку Євгену Харлампієвичу. Лист з Києва. – 2 арк.; Спр. 1448–1511. Чикаленко Євген [Харлампієвич] Єфремову Сергію Олександровичу. Листи. – 34 арк.
30. *Старовойтенко І.* Євген Чикаленко : людина на тлі епохи. – К. : «Темпора». – 544 с.
31. *Чикаленко Є.* Спогади. 1861–1907 / В. Шевчук (передм.). – К. : «Темпора», 2003. – 415 с.
32. *Чикаленко Є.* Щоденник. – К. : «Темпора», 2004. – Т. 1. (1907–1917). – 426 с.
33. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 1235. Грушевські – історики, лінгвісти. – Оп. 1. – Спр. 822. – 204 арк.
34. Центральний державний історичний архів, м. Львів. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2429. – 24 арк.
35. ЦДАВО України. – Ф. 4031. Особовий фонд українського емігранта, письменника Спиридона Федосієвича Черкасенка. – Оп. 1. – Спр. 2. – 172 арк.
36. ЦДАВО України. – Ф. 3696. Міністерство іноземних справ УНР, м. Київ – Оп. 2. – Спр. 32. – 164 арк.
37. ЦДАВО України. – Ф. 3803. Особовий фонд видавця української націоналістичної літератури за кордоном, журналіста Юрія Пилиповича Тищенко (Сірого). – Оп. 1. – Спр. 54. – 204 арк.
38. ЦДАВО України. – Ф. 3695. Особовий фонд члена Центральної Ради, сенатора і професора Сергія Павловича Шелухіна. – Оп. 1. – Спр. 249. – 81 арк.
39. ЦДАВО України. – Ф. 4024. Особовий фонд артиста Державного народного театру УНР Миколи Карповича Садовського. – Оп. 1. – Спр. 2. – 110 арк.
40. ЦДАВО України. – Ф. 4381. Гехтер Максим Григорович. – Оп. 1. – Спр. 5. – 274 арк.
41. ЦДАВО України. – Ф. 1823. Особистий фонд голови Української Центральної ради, голови Директорії Української Народної Республіки,

письменника Володимира Кириловича Винниченка. – Оп. 1. – Спр. 35. – 136 арк.; Оп. 2. – Спр. 3. Письма Винниченко в редакцію о его выступлениях заседаниях Малой Рады и письма лиц к нему о напечатании их статей в газетах. – 35 арк.

42. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України, відділ рукопису. – Ф. 34. Гнатюк Володимир. – Спр. 606. – 8 арк.

43. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України, відділ рукопису. – Ф. 158. Архів М. Коса. – Спр. 32. – 4 арк.

44. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 309. Наукове Товариство ім. Шевченка. – Оп. 1. – Спр. 165. – 57 арк.

45. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 348. Товариство «Просвіта». – Оп. 1. – Спр. 779. – 159 арк.

46. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 360. Старосольський Володимир-Степан, адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор. – Оп. 1. – Спр. 569. – 10 арк.

47. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 362. Стутинський Кирило, історик мови і літератури, голова НТШ, академік ВУАН. – Оп. 1. – Спр. 25. – 327 арк.; Спр. 413. Листи Чикаленка Євгена. 1923–1928. – 14 арк.

48. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, відділ рукопису. – Ф. 11. Мартинович П. Д. – Од. зб. 186. Листи. – 11 арк.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2015 р.

UDC 929–94(Chykalenko)

Yurii Boiko,

Ph. D., Scientific Associate, Vernadsky National Library of Ukraine

Epistolary heritage of Yevhen Chykalenko: source-aspect

The article analyzes the correspondence Yevhen Chykalenko of Ukrainian public figures and politicians, literary critics and artists, poets and playwrights. Among the recipients Chykalenko worth noting M. Hrushevskiy, S. Yefremov, V. Vynnychenko, A. Oles, I. Franko, B. Hrinchenko. Correspondence Yevhen Chykalenko and its recipients reflects the important events of cultural and social life in a wide geographical and chronological limits. Geographically sheets covering events in Russian and Austro-Hungarian Empire, Soviet Ukraine and Russia, Czechoslovakia. Reveals life as urban centers (Odessa, Kyiv, Moscow, Saint Petersburg, Podebrady) and rural areas, including modern Odessa region (Ananyivschyna). Chronologically epistolary covers the period from 1892 until the last years of his life figure – 1929 smallest letters were written and produced in the first years of Ukrainian Revolution 1917–1918. And in the first years of exile Chykalenko from 1919–1921. Correspondence displays process of becoming

Chykalenko personality, the formation of his political views, Yevhen Chykalenko interconnection between different political forces working for the benefit of the Ukrainian people.

Keywords: Yevhen Chykalenko, Sergiy Yefremov, Volodymyr Vynnychenko, Petro Stebnytskyi, Andrii Nikovskiy, epistolary, sources, the newspaper «Rada».

УДК 929–94(Чикаленко)

Юрій Бойко,

канд. ист. наук, науч. сотрудник института архивоведения НБУВ

Эпистолярное наследие Евгения Чикаленко: источниковедческий аспект

В статье проанализирована переписка Евгения Чикаленко с украинскими общественными деятелями и политиками, литературоведами и художниками, поэтами и драматургами. Среди адресатов Е. Чикаленко стоит отметить М. Грушевского, С. Ефремова, П. Стебницького, В. Винниченко, А. Никовского, А. Олеса, И. Франко, Б. Гринченко. Переписка Евгения Чикаленко и его адресатов отражает важные события культурной и общественной жизни в широких географических и хронологических рамках. Географически письма охватывают события в Российской и Австро-Венгерской империях, советской Украины и России, Чехословакии. Раскрывают жизнь как городских центров (Одессы, Киева, Москвы, Санкт-Петербурга, Подебрад), так и сельских районов, в частности современной Одесской области (Ананьевщины). Хронологически эпистолярный охватывает период с 1892 г. и до последних лет жизни деятеля – 1929 г. Меньше писем было написано и получено в первые годы украинской революции 1917–1918 гг. и в первые годы эмиграции Е. Чикаленко с 1919–1921 гг. Переписка отражает процесс становления Е. Чикаленко как личности, формирование его политических взглядов, раскрывает взаимосвязь Е. Чикаленко с различными политическими силами, которые работали на благо украинского народа.

Ключевые слова: Евгений Чикаленко, Сергей Ефремов, Владимир Винниченко, Петр Стебницький, Андрей Никовский, эпистолярный, источники, газета «Рада».